

LÁZARO LORENTE, Luis Miguel

La nueva Atenas del Mediterráneo. El sueño de un novelista. Vicente Blasco Ibáñez, cultura y educación populares en València (1890-1931).

València, Institució Alfons el Magnànim, Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, 2021, 635 pp.

M^a del Carmen Agulló Díaz

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

m.carmen.agullo@uv.es

Modernitzar València: aquest seria l'objectiu de Vicente Blasco Ibáñez per la seua ciutat. Modernitat vol dir pensament racional, secularització, avenços científics i tecnològics. I València, la *nova Atenes del Mediterrani*, romaní, a primeries del segle XX, adormida, endarrerida social i ideològicament, llastrada pel conservadorisme i el clericalisme que predominaven en les seues classes dirigents. Calia europeïtzar-la, facilitar el seu accés al progrés del nou segle, i, en aquest paral·lelisme que estableix amb l'antiga Atenes, recupera i reviscola el concepte de ciutat-Estat.

És dins d'aquesta preocupació per la seua ciutat, concebuda com un ens administratiu poderós i influent on cal emmarcar la creació del blasquisme, moviment polític populista i, en essència, municipalista. Perquè Blasco Ibáñez, conscient de la impossibilitat d'aconseguir, en aquelles circumstàncies històriques concretes, un canvi de règim estatal, recondueix el seu camp d'actuació i el dirigeix al municipal, de manera que la seua estratègia i actuació política es centra en la circumscripció electoral de la província de Valencia, i, en concret en la Ciutat. Pensant en ella dissenya el seu projecte polític-social de *modernització de la urbs* entès com l'impuls que propicia el canvi en la seua vida material, -transformació urbanística-; la participació política i la millora de les condicions de vida de las classes populars, i, en especial i, de manera prioritària, la modernització del pensament, que comporta una profunda transformació que cal dur a terme mitjançant l'educació i la cultura.

Però l'educació està sota l'influx de l'església catòlica, del clericalisme, de "l'aranya negra". Per fer-li front, Blasco Ibáñez redacta un programa d'actuació que es basa en tres ideals: progrés, laïcisme i Ciència; i en tres propostes pràctiques per la seua consecució: escoles laiques, *Universidad Popular* i *Biblioteca Popular de la Casa del Pueblo*. Tot plegat, afegirà una quarta proposta: la difusió entre les classes populars dels valors culturals de la modernització a través del foment de la lectura, sobre tot en els llibres publicats en les seues editorials.

Es tracta d'un programa que es caracteritza pel seu anticlericalisme, i darrere d'ell es troba un personatge, Blasco Ibañez, "una lliçó de llibertat", segons Joan Fuster. Polític, periodista, escriptor, editor, divulgador cultural, viatger, colonitzador, educador... Incòmode, silenciats i venerat, un autèntic homenot valencià "en exceso complejo" en paraules del professor Lázaro Lorente, autor d'aquest llibre on el protagonista no serà tant la persona com la seua immensa obra, de la que ha seleccionat el seu paper com propulsor de l'educació popular, que descriu i analitza amb profunditat al llarg de les més de 600 pàgines que ens ocupen.

Educació de les classes populars, però, clarament subordinada als interessos del partit. Si en el programa blasquista l'ideal és modernitzar el pensament, la realitat marca un projecte educatiu en funció de les seues necessitats polítiques, que condicionen prioritats, objectius, metodologies, i activitats. L'educació s'utilitza per fer propaganda i difusió de les seues consignes. Per aquesta raó, com amb detall ens explica l'autor del llibre, els successius ajuntaments republicans de la capital no duen a terme els projectes de millora de l'escola pública, malgrat els endèmics i greus dèficits de llocs escolars, d'edificis, de condicions de treball dels mestres... que reiteradament denuncien i, fins i tot, formen part del seu programa electoral.

L'escola pública no és útil políticament i el seu compromís amb ella no serà mai el centre primordial de la seua actuació. I malgrat l'èmfasi posat en els principis de laïcitat, obligatorietat i gratuïtat, la seua concepció partidista de l'educació com instrument de lluita política afavorirà la creació i manteniment, amb subvencions municipals, d'escoles laiques privades dependents dels Casinos republicans, que ofereixen un servei d'instrucció i educació al poble al mateix temps que són un espai de formació republicana i de propaganda, on la pedagogia es subordina a la utilitat política

Una subordinació que té la seua continuïtat en el marc de l'educació d'adults, tant en la modalitat formal d'aquestes escoles laiques que sostenen els casinos, com en la no formal, a través de la creació de la *Universidad Popular* (1903). Una utilitat política que també s'aplica a les Biblioteques, a l'exercir-se un control de les lectures populars de manera que es puga influenciar en els lectors i aconseguir l'assumpció dels valors i ideals desitjats.

Però, malgrat que el projecte de Blasco Ibañez es centra a la ciutat de València i aquestes experiències pràctiques descrites es desenvolupen principalment, i de vegades, de manera exclusiva en aquest espai urbà, Luis Miguel Lázaro ens remet en tot moment a altres semblants que ocorren a la resta de l'estat espanyol i de l'àmbit internacional. Trobem, doncs, un excel·lent estudi de l'educació primària i d'adults de la ciutat entre 1899-1936 emmarcada dins d'un context teòric i espacial internacional. Experiències locals i globals, història local però no

localista, que ens relata de manera detallada com el blasquisme ha desenvolupat en la pràctica els principis de modernitat, i de relació entre educació i política, a través dels sis capítols en els quals l'autor divideix el llibre.

En el primer i tercer, sota els suggerents i evocadors títols de *“Los emisarios de Belcebú;* i *“Una escuela laica vale por todos los casinos”*, l'autor ens apropa amb el detall, la precisió i abundant documentació a la que ens té acostumats en les seues obres, a dues de les propostes pràctiques a les quals hem fet esment: les escoles laiques i els casinos.

L'escola laica és descrita des de les seues vessants d'alternativa social i pedagògica, raons per les quals el seu currículum està dirigit a aconseguir el desenvolupament integral de l'alumne, seguint les propostes de la ciència moderna, mitjançant una metodologia activa i la creació d'institucions complementàries com Biblioteques, museus escolars, cantines i colònies.

Cal destacar l'excel·lent i acurada descripció de les escoles laiques de la capital i pobles de la província que ens ofereix l'autor, ampliant, completant i analitzant les descripcions que ens havia ofert en obres anteriors. Entrem dins de les escoles i coneguem les seues instal·lacions, els programes desenvolupats i, per damunt de tot, una relació detallada dels mestres i les mestres que en elles exerciren, amb noms i cognoms. Una llista que ens ajuda a reconstruir el llinatge de mestres valencians renovadors, tan desconegut i incomplet encara a hores d'ara.

Escoles laiques estretament unides als *casinos republicans*, que es converteixen en l'estructura clau per al desenvolupament i vertebració de la sociabilitat a través de la qual el republicanisme valencià canalitza la seua actuació amb un triple objectiu polític, recreatiu i educatiu: escenaris de reunions i actes de propaganda polítics; espais d'oci i sociabilitat on es va construint un imaginari social de signe radical-progressista a través de jocs, vetllades i balls; llocs educatius gràcies a la constitució d'escoles laiques, el foment de la lectura i l'organització de conferències, de lectures de premsa, i debats.

Tot plegat, entre ells, trobem en el segon capítol, *El sigilo de los Venerables Hermanos. Masonería, librepensamiento, republicanismo y educación*, una explícita referència a un dels temes més recurrents quan es tracta el blasquisme: la seua relació amb la Maçoneria. Conegut maçó Blasco Ibáñez, el pes real de la maçoneria en les escoles laiques i l'educació en elles impartida, és, segons Lázaro Lorente, important però limitat, molt lluny de ser l'eina per descristianitzar la societat occidental que l'atribueix el catolicisme dins de la seua teoria d'una conspiració universal. La Maçoneria dona suport, s'implica a través dels seues membres, majoritàriament mestres o directors dels centres educatius, però els seus problemes econòmics limiten la seua actuació.

Analitzades les propostes que tenen com objectiu l'ensenyança primària, el quart capítol *La educación de los adultos en el proyecto de educación popular del republicanismo valenciano* és el primer dels tres dedicats a la part més original de les propostes blasquistes: aquelles que tenen per objectiu l'educació popular dels adults, substitutiva que no complementària de la primària. En ella s'accentua la seua vessant moralitzadora i de control social. Es tracta de construir *La Taverna de Baco* i el desig de popularitzar l'educació i la cultura entre els adults es canalitza mitjançant la *Universidad Popular* de València, inserta dins d'un discurs reformista i regeneracionista, marcat per unes relacions interclassistes entre intel·lectuals i obrers amb la voluntat d'evitar els conflictes socials. En paraules d'Adolfo Posada: "són el mitjà més eficaç de rectificar o si més no d'atenuar la lluita de classes que avui sembla imperar al terreny econòmic".

Perquè del que es tracta és de moralitzar en les idees republicanes instruint. Però, una vegada més la instrucció està al servei del partit, en aquest cas un objectiu més visible per l'existència de l'*Extensión Universitaria*, de la que Blasco Ibáñez explica el seu fracàs en raó de que les conferències s'imparteixen en les aules universitàries. La seua alternativa de socialització-democratització del saber universitari, de divulgació del coneixement entre les classes populars es durà a terme en un espai proper a elles, perquè "ja que el poble no va a buscar la Universitat, la Universitat ha de baixar del seu pedestal, sortint a la trobada del poble." La solució és que la *Universidad Popular*, que pretén facilitar eixa confluència, s'ha de produir en el *Centro de Fusión Republicana*, és a dir, en els locals del partit, la qual cosa provocarà que siga un mitjà de propaganda partidista i de difusió dels seus pressupostos reformistes.

Els dos últims capítols presenten sengles experiències força interessants i, que, tal vegada, no han perdut actualitat en l'àmbit de l'educació d'adults, vinculades al foment de la lectura entre les classes populars.

En *El pa de l'ànima: Vicente Blasco Ibáñez i la lectura popular*, el novel·lista manifesta una veritable preocupació per l'augment de la lectura obrera, que es concreta en una primera iniciativa, la Biblioteca del Poble formada per la seua pròpia biblioteca privada, i la posterior creació de la *Biblioteca Popular de la Casa del Pueblo de València*. És aquesta una institució pionera que segueix el model de les Biblioteques Populares d'Europa i els Estats Units, nodrida de volums de procedència diversa –el ministeri, societats obreres anarquistes, l'Ajuntament- i de contingut variat: anticlericals, de divulgació científica i tècnic professional, instructius, de consulta -sobre tot jurídics-, de literatura espanyola i francesa, d'esperanto, d'educació en general. Una magnífica proposta que, és clar, no evita el biaix ideològic perquè s'exerceix un

control sobre les lectures populars, de manera que, malgrat la diversitat de gèneres i autors, que propicia una formació autodidacta, certament s'afavoreix la presència d'obres destinades a inculcar en els seus lectors els valors i ideals del republicanisme i l'anticlericalisme,

És en el darrer capítol, *La vraie bombe c'est le livre. La prensa y el libro como poderosos medios de educación popular*, on l'autor crida la nostra atenció sobre un àmbit on el partidisme no es prioritza sobre l'educació popular: el de les editorials. Mentre el diari *El Pueblo* es qualifica com l'"evangeli polític de la democràcia valenciana" i és el seu objectiu la difusió de la doctrina i les orientacions de partit; la tasca educadora es realitzarà mitjançant la creació d'editorials que volen popularitzar autors, obres i temàtiques sense que l'orientació editorial preste una excessiva atenció a la militància republicana explícita dels seus autors.

Es publiquen, en edicions dignes i econòmiques, les obres i autors que llegeixen a l'últim quart de segle XIX les elits progressistes del país i europees. Es tracta de democratitzar i facilitar a les classes populars l'accés a les obres més significatives del pensament europeu contemporani en literatura, filosofia i teoria política; socialitzar-los en una cultura moderna i democràtica constituïda per les obres clau del pensament radical científic, polític i filosòfic, un pensament progressista, independent de tot dogma i emancipador.

D'aquests dos capítols destaquem unes aportacions de l'autor d'especial relleu per les persones interessades pel món de la literatura, del llibre i editorial: la minuciosa descripció i anàlisi de les editorials existents en les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX, la dels hàbits i pautes lectores, i la nòmina dels autors de major demanda, entre els que destaquen, com seria esperable, Galdós i Blasco Ibañez. Menció a part mereixen els detallats i precisos quadres on Luis Miguel Lázaro ens ofereix la relació d'obres servides entre 1907 i 1914 en la Biblioteca Popular, desglossades per percentatges, anys, agrupacions temàtiques i matèries, o el que descriu la quantitat d'exemplars editats i venuts per "Sempere-Prometeo" de cada una de les obres de Blasco fins 1926.

Cal remarcar la mirada de gènere que travessa el llibre, per la que l'autor ha tingut una especial cura. Es fa esment de les diverses associacions femenines que sorgeixen en el primer terç del segle XX, de manera especial les republicanes, amb un especial record per Belén Sárraga i les germanes Amàlia i Ana Carvia; es nomenen les mestres racionalistes, les oblidades de les oblidades de la història oficial de l'educació; es recorda l'aposta del blasquisme per l'escola mixta i per l'assistència de les dones a la *Universidad Popular* i, en especial, es descriu el foment de la lectura entre les dones gràcies a la Biblioteca Popular, de la que seran grans usuàries, fet

que contribueix a la disminució del diferencial d'alfabetització amb els homes, mentre les apropa a una cultura de la modernitat, científica i anticlerical, que afavoreix un pensament propi.

I més enllà de la descripció dels projectes inconclusos, de propostes interessants que trobaren un èxit major o menor, en aquestes pàgines trobem temes de debat social d'aquells moments que mantenen, en el segle XXI, tota la seua actualitat: laïcisme, neutralitat o anticlericalisme en l'escola? És la llibertat d'ensenyança compatible amb la reivindicació de la intervenció de l'Estat i el foment de l'escola pública i obligatòria? Afavorim la introducció del valencià en l'escola o el predomini de la llengua castellana? Cal aculturitzar les elits obreres a la cultura burgesa, o propiciar la creació d'una cultura obrera capaç de contribuir a l'emancipació dels treballadors? Reformisme o revolució? Lázaro Lorente no es decanta per cap opció però exposa, amb abundant i variada documentació, arguments a favor i en contra, detallant qui son els seus defensors i detractors, de manera que ens permet analitzar-los en el seu context i comprendre, encara que segurament no compartir, moltes de les decisions preses.

Comptat i debatut, el balanç de les propostes d'educació popular i d'adults del blasquisme és, com la de la figura del propi Blasco Ibáñez agredolç. Són idees, sense cap dubte originals, interessants, efectives, que van tenir un impacte real sobre el conjunt de la població, reflectides en els menors índex d'analfabetisme d'homes i dones del veïnat de la capital; en una difusió i, en bona mida, assumptió per amples sectors de la població valenciana d'un discurs democràtic, republicà, modern i anticlerical; de l'existència d'unes editorials que, a hores d'ara, encara enlluernen pel seu catàleg d'autors i capacitat de vendes; per unes experiències d'educació primària on pressupostos com l'higienisme eren la base de la seua acció. Però també en el llibre trobem com aquest ideal educatiu s'emmarca dins d'un discurs reformista, interclassista, no revolucionari; com es tracta de millorar les condicions de vida de les classes populars, de facilitar el seu progrés, però no de crear una consciència revolucionària que qüestiona de manera radical l'ordre –o desordre- social. Un discurs educatiu que, malgrat el seu contundent anticlericalisme, cal incloure dins del regeneracionisme.

Cal agrair a l'autor que tot el seu discurs estiga excel·lentment documentat amb fonts primàries i secundàries, com és habitual en ell, convertint aquest llibre en un text de lectura i consulta obligada per conèixer la realitat de la València de finals del XIX i primeres dècades del XX, des d'una perspectiva històrica, social, cultural i, és clar, educativa.